VOL. 4 | ISSUE 2 | FEB. 2018
(UGC Approved Journal No. 63716)

ISSN: 2454-5503
IMPACT FACTOR: 4.197 (IIJIF)

CHRONICLE OF HUMANITIES AND CULTURAL STUDIES

A BIMONTHLY REFEREED INTERNATIONAL JOURNAL

SPECIAL ISSUE
On the Occasion of One Day International Conference On

RECENT ADVANCES IN LANGUAGES, LITERATURE AND SOCIAL SCIENCES

17th February, 2018

(BOOK- 2)

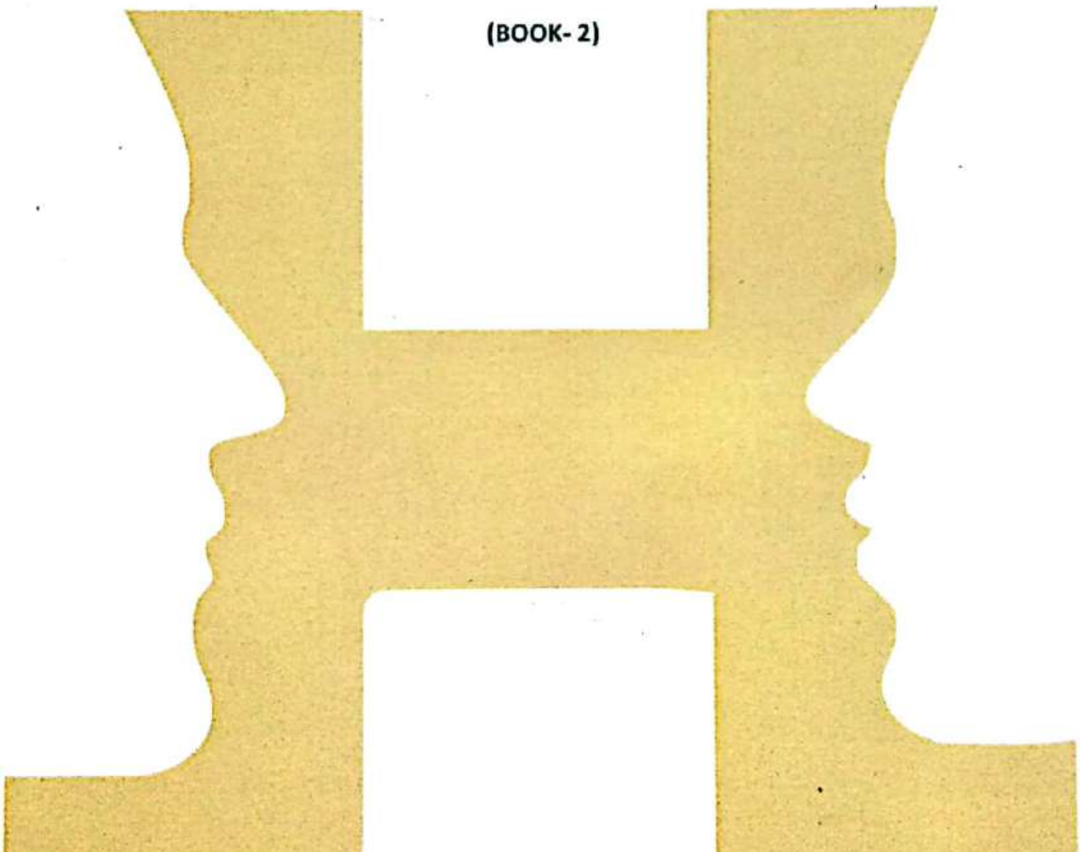

Guest Editors
Prof. Vinod Khedkar
Dr. Atmaram Tekale

ORGANIZED BY
MGEWS
CENTRE FOR HUMANITIES AND CULTURAL STUDIES, KALYAN, DIST. THANE &
NEW MAN INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTI-DISCIPLINARY STUDIES, PARBHANI

अनुक्रमणिका....

1.	डॉ. प्रभा अत्रे यांचे सांगितिक साहित्य : उद्देश आणि निर्मिती	गिताली पांडे	05
2.	महात्मा जोतीबा फुले आणि स्त्री सबलीकरण	प्रा.राऊतखेडकर महानंदा श्रीराम, प्रा.डॉ.स्वाती व्ही.पाटील	07
3.	सॉक्रेटिसचे राजकीय तत्वज्ञान आणि लोकशाही	डॉ.रेखा रामनाथ वने	10
4.	महिला और राजकारण	प्रा. कु. सुनिता तु. राठोड	12
5.	सामाजिक कायदे व समाज कल्याण व परिवर्तनाचे एक साधन	प्रा. नवनाथ बंकट बडे	15
6.	आधुनिकीकरणातील संयुक्त कुटुंबाचे अध्ययन	डॉ. संकेत सु. काळ	20
7.	विधी संघर्ष ग्रस्त बालक एक अध्ययन	डॉ. रावसाहेब ढोके	25
8.	पर्यावरण मानसषास्त्राची ओळख	डॉ.उमाकांत गायकवाड	30
9.	उपभोक्त्यांच्या वर्तवणुकीचे सैद्धांतीक दृष्टिकोन	प्रा. एन. एस. गेडाम	33
10.	शास्त्रीय संगीत साधना व आधुनिक तंत्रज्ञान –	डॉ. विनोद व्ही. ठाकुरदेसाई	36
11.	सार्क: उत्कांती, परिपूर्ती व आव्हाने	प्रा. रणदिवे टी. वाय.	39
12.	**गोंड समाजाची लोककला आणि संगीत**	**प्रा. सचिन सुरेशराव बंडगर**	42
13.	नाट्यसंगीताचे बदलते स्वरुप	चारूदत्त गोविंद आफळे, डॉ. अनया थत्ते	46
14.	उस्ताद डॉ. गुलाम रसूल (परभणी)	संजय विष्णू सांगवीकर	51
15.	सतपूडा के कोरकू जनजातिके प्रचलीत नृत्य प्रकार	डॉ.नारायणराव चौरे	55
16.	संविधानवाद : संकल्पना आणि तत्वे	प्रा. डॉ. राजु वनारसे, डॉ. सत्यपाल हरिभाऊ कांबळे	57
17.	**स्वच्छ भारत मिशन: धोरणात्मक विश्लेषण**	प्रा. श्रीकृष्णपरिहार, प्रा. प्रवीण चव्हाण	61
18.	महात्मा गांधींचे शैक्षणिक विचार	सौ.अनिता प्रेमराज भोळे	65
19.	भारतीय प्रशासनः नागरी विकासाच्या दिशेने	डॉ. कदम डी.एम.	67
20.	क्रीडा वार्तांची प्रभावक्षमता : एक अभ्यास	प्रा. उमेश रामचंद्र साडेगावकर	70
21.	ग्रामीण विकासात मनरेगाचे योगदान –एक समाजशास्त्रीय अभ्यास	डॉ. दत्ता एम. तंगलवाड	74
22.	योगाची उत्पत्ती आणि ऐतिहासिक विकास	प्रा.डॉ.ए.डी.टेकाळे	77
23.	मुगलकालीन धार्मिक धोरण : एक अभ्यास	डॉ.संजय बाबुराव वाकळे	79
24.	महिला सक्षमीकरण आणि कृषीक्षेत्र	डॉ. अश्रु जाधव	82
25.	राजर्षी शाहू महाराजांचे 'स्त्री विषयक' कायद्यांचा सामाजिक अन्वयार्थ	प्रा. डॉ. सुरेश वि. धनवडे	85
26.	तकनीकी सुविधा और कृषि विस्तार	डॉ. बिरंगणे एस.एस.	88
27.	भारतीय संगीतातील परंपरा, नव्या संकल्पना व त्यांचा आस्वाद	डॉ. सुजाता व्यास	90
28.	भारतीय मतदारांचा बदलणारा दृष्टीकोन	प्रा. सुपेकर व्ही.पी.	94
29.	**डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि बुद्ध धम्म**	**प्रा. पाटील वंदना सांडूराव**	96
30.	लोकसंगीत और मानव जीवन	डॉ. वनिता तु. भोपत (केतकर)	99
31.	खुल्या कारागृहातील कैद्यांचा पुनर्वसनात्मक अभ्यास	प्रा. विनोद बी. खेडकर	100
32.	भारतीय संगीत पर विज्ञान का योगदान	प्रा.डॉ. चंद्रकिरण घाटे	105
33.	भारतीय संगीताच्या प्रचार–प्रसाराचे सशक्त माध्यम : वारकरी संगीत	प्रा. विजय राधाकृष्ण आळशी	109
34.	कोरकूओं के वाद्य एंव जानकारी	प्रा.विनोद डिगांबर वानखडे	112
35.	ई–प्रशासन व ई–शासन फरक	प्रा. वितेश भारत निकते	113
36.	भारतीय तत्वज्ञानात योगाभ्यासाचे महत्व	प्रा. सौ. कुलकर्णी स्वाती ना.	115
37.	आजाद हिंद फौज में डॉ.लक्ष्मी सहगल का योगदान	डॉ. विवेकानंद ल. चव्हाण	117
38.	लोकप्रशासन का परिचय	प्रा.डॉ. पी.पी. मुंढे	120
39.	महिला सशक्तिकरण : के परिप्रेक्ष्य में महिलाओं की स्थिति	प्रा.डॉ.पुरुषोत्तम भ. मनगटे	122
40.	महिला सबलीकरणामध्ये शासनाच्या योजना व कायदयांची भूमिका	सौ. घुगे जयश्री बापुराव	125
41.	महिलांच्या आरोग्याचा समाजशास्त्रीय अभ्यास	पंदिलवाड ए. एम	127
42.	पडीक जमिनीचा विकास व व्यवस्थापन एक भौगोलिक अभ्यास	प्रा. डॉ घुगे एस. पी, प्रा. पठाण के. एम	129

11

सार्कः उत्क्रांती, परिपूर्ती व आव्हाने

प्रा. रणदिवे टी. वाय.
अण्णासाहेब आवटे कॉलेज, मंचर. जि.– पुणे
चलभाषः 9657010632

प्रस्तावना :

द्वितीय महायुद्धोत्तर कालखंडात जगाच्या वेगवेगळया भागांमध्ये वेगवेगळया प्रकारच्या व भिन्न उद्दिष्टांप्रती अनेक क्षेत्रीय संघटनांचा उदय झाला. त्यामागील उद्देष हा क्षेत्रीय सहकार्य व समन्वयाच्या आधारावर राष्ट्रा राष्ट्रातील आर्थीक,सामाजीक, सांस्कृतीक व सामुहीक सुरक्षा स्थापीत करणे हा राहिलेला आहे. उदा. पष्चिम युरोप – युरोपीयन इकॉनॉमिक कम्युनिटी, (सध्याची युरोपीयन युनीयन) आफ्रिका– आर्गनायझेषन ऑफ आफ्रिकन युनिटी, मध्य पूर्वेत– आर्गनायझेषन ऑफ पेट्रोलियम एक्सपोर्टिंग आणि आग्नेय आषियात साऊथ ईस्ट एषियन नेषन्स. एकंदरीत द्वितीय महायुद्धोत्तरकाळात आंतरराष्ट्रीय राजकारणात अषा वेगवेगळया प्रकारच्या क्षेत्रीय संघटना आणि त्याची बांधणी याला एक विषेष महत्व राहीले आहे. जगातील अन्य क्षेत्रीय संघटनांच्या तुलनेत 1980 च्या दषकात दक्षिण आषियात क्षेत्रीय सहकार्याच्या कल्पनेने जोर धरु लागले. कोलंबो इथे 1981 मध्ये बांग्लादेष, भूतान, भारत, मालदीव, नेपाळ, पाकिस्तान आणि श्रीलंका या सात देषांच्या परराष्ट्र मंत्र्यांची बैठक संपन्न झाली. या बैठकीत दक्षिण आषियाई क्षेत्रीय सहकार्याचा जाहीरनामा मंजुर करण्यात आला आणि त्यासाठी एकात्मिक कृतिकार्यक्रम निष्चित करण्यात आला. 1985 मध्ये बांग्लादेषची राजधानी ढाका येथे दक्षिण आषियाई राष्ट्रांच्या षासनप्रमुखांची षिखर परिषद झाली व सात देषांच्या सहकार्याचा मार्ग म्हणून **'सार्क'** चा जन्म झाला. मात्र सात (आठवा– अफगानिस्तान) देषांचा आजवरचा प्रवास सार्कच्या व्यासपीठावरुन वेगवेगळया दिषेने जाताना दिसतोय. जगातील इतर क्षेत्रीय संघटनांच्या तुलनेत सार्कच्या प्रगतीचा आलेख उंचावलेला दिसत नाही. त्यामुळे प्रस्तुत षोधनिबंधात सार्कची उत्कांती, परिपूर्ती व आव्हाने याचा षोध घेण्याचा प्रयत्न केला आहे.

'सार्क' ची उत्कांती :

1980 च्या सुमारास दक्षिण आषिया उपखंडातील राष्ट्रांमध्ये आर्थिक व व्यापारी सहकार्यासाठी एक सामुहीक व्यासपीठ असावे अषी कल्पना बांगलादेषचे तत्कालीन अध्यक्ष झिया उर रहमान यांच्यावतीने मांडण्यात आली. श्रीलंकेची राजधानी कोलंबो इथे 1981 मध्ये बांग्लादेष, भूतान, भारत, मालदीव, नेपाळ, पाकिस्तान आणि श्रीलंका या सात देषांच्या परराष्ट्र सचिवांची बैठक संपन्न झाली. हे क्षेत्रीय संघटनेच्या दिषेने पडलेले पहिले पाऊल होते. त्यानंतर 1983 मध्ये नवी दिल्ली येथे परराष्ट्र मंत्र्यांची बैठक झाली.या बैठकीत दक्षिण आषियाई क्षेत्रीय सहकार्याचा जाहीरनामा मंजुर करण्यात आला आणि त्यासाठी एकात्मिक कृतिकार्यक्रम निष्चित करण्यात आला. 1985 मध्ये बांग्लादेषची राजधानी ढाका येथे दक्षिण आषियाई राष्ट्रांच्या षासनप्रमुखांची षिखर परिषद झाली, त्यात साऊथ एषियन असोसिएषन ऑफ रीजनल को–ऑपरेषन अर्थात सार्कचा जाहीरनामा मंजुर करण्यात आला व सात देषांच्या सहकार्याचा मार्ग म्हणून **'सार्क'** चा जन्म झाला.2007 साली अफगानिस्तानला सार्कचा आठवा देष म्हणून मान्यता देण्यात आली. याषिवाय इतर नऊ देष व संघटना अषा आहेत की ज्यांना सार्कमध्ये निरीक्षकांचा दर्जा देण्यात आला आहे. त्यामध्ये चीन, अमेरिका, युरोपियन महासंघ यांची प्रामुख्याने समावेष आहे.

सभासद देषांची सार्वभौम समानता, त्यांच्या भौगोलिक एकात्मतेचा आदर, राजकीय स्वातंत्र्याचे रक्षण आणि एकमेकांच्या अंतर्गत बाबींमध्ये हस्तक्षेप न करणे ही दक्षिण आषियातील सहकार्याची मूलतत्वे आहेत. सार्कच्या जाहीरनाम्यात स्पष्टपणे म्हटले आहे की, क्षेत्रीय सहकार्य हा इथल्या देषातील प्रमुख बिंदु असेल. सार्क व्यासपीठावरील राजनयात द्विपक्षीय प्रष्न व वादग्रस्त मुद्दे मुद्दामहून वगळण्यात आले आहेत. क्षेत्रीय सहकार्याला उत्तेजन देऊन, त्या माध्यमातून दक्षिण आषियाई क्षेत्रामध्ये आर्थिक वाढ, सामाजिक प्रगती आणि सांस्कृतीक विकास घडवून आणणे, सामूहीक स्वंयपूर्णता निर्माण करणे, विकसनषील देष तसेच समान उद्दिष्टे असणा–या संघटनांबरोबर सहकार्य करणे व सामूहीक हितसंबधांच्या मुद्यांवर वेगवेगळया आंतरराष्टीय व्यासपीठांवर एकमेकांषी सहकार्य करणे या आधारांवर सार्कची स्थापना झाली.

सार्कची परिपूर्ती :

सहकार्यात वाढः सार्कमुळे दक्षिण आषियाई राष्ट्रांमध्ये विवीध क्षेत्रात सहकार्य वाढविण्यास चालना मिळाली.

सार्कने दक्षिण आषियाई राष्ट्रांमधील समान हितसंबंधांच्या अनेक विषयांवर सदस्य राष्ट्रांमध्ये सहमती निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला. नजीकच्या काळात सार्कने प्रादेषीक सहकार्य व विकासावर भर देण्यात आला आहे. या व्यासपीठाच्या माध्यमातुन सदस्य राष्ट्रांमध्ये एकोपा वाढविण्यासाठी विवीध उपक्रम निष्चित करण्यात आले. उदा. दक्षिण आषियाई विद्यापीठ, न्यु दिल्ली, दक्षिण आषियाई पर्यावरणीय सहकार्य, धोरणात्मक अभ्यास, स्त्री केंद्र, साऊथ एषियन गेम्स.

आर्थिक व व्यापारविषयकः सार्कच्या सदस्य राष्ट्रांमध्ये आर्थिक व व्यापार पातळीवरील सहकार्य वाढावे, तसेच सर्व सदस्य राष्ट्रांना भेडसावणा-या समान समस्यांवर उपाययोजना करता याव्या, यासाठी गेल्या 32 वर्षात सार्कच्या व्यासपीठावरुन अनेक प्रयत्न झाले आहेत. 1993 मध्ये ढाका येथे झालेल्या सातव्या सार्क परिषदेमध्ये प्राधान्यषील व्यापार करारासंबंधींचा ैवनजी ेपंद च्तममितदजपंस ज्तंकम ।हतममउमदज) महत्वपूर्ण करार करण्यात आला. या करारानुसार सार्कच्या सदस्य राष्ट्रांनी परस्परांबरोबर व्यापाराला प्राधान्य द्यावे. त्यासाठी व्यापारसवलती, जकात करामध्ये कपात इ. पावले उचलली जावी. सार्क संघटनेचे अंतिम उद्दिष्ट हे दक्षिण आषिया मुक्त व्यापारक्षेत्राच्या निर्मितीचे आहे.

दारिद्रय निर्मुलनः दक्षिण आषिया हा जगातल्या सर्वात गरीब समजल्या जाणा–या विभागांपैकी एक आहे. या विभागातील बांगलादेष, भूतान, नेपाळ यांसारख्या राष्टांचा अविकसित राष्टांमध्ये समावेष होतो. सार्क सदस्य राष्ट्रांमधील 60ः लोकसंख्या दारिद्रय रेषेखली आहे. गरिवी, बेकारी, उपासमार, निम्न जीवनस्तर या दक्षिण आषियाई राष्ट्रांसाठी न संपण–या समस्या आहेत. सार्कच्या 17 व्या षिखर परिषदेत दक्षिण आषियातील दारिद्रय निर्मुलन कार्यकमावर (प्दकमचमदकमदज ैवनजी ेपंद ब्वउउपेपवद वद च्वअमतजल ।सससमअपंजपवद) प्राधान्याने भर देण्यात आला.

वित्तीय सहकार्यः सार्कच्या सदस्य राष्ट्रांतील वितमंत्र्याची बैठक हे एक महत्वपूर्ण वैषिष्टय राहीलेले आहे. सार्कच्या सदस्य राष्ट्रांतील वितमंत्र्याच्या प्रथम बैठकीत आंतर–षासकीय स्वरुपाचा विकासाचा मार्ग ैवनजी ेपंद म्बवदवउपब न्दपवद)निष्चित करण्यात आला. त्याचबरोबरसार्क सदस्य राष्ट्रांतील प्रगतीसाठी विवीध मार्गषोधण्याचा प्रयत्न केला जातो.

जनसंपर्कः 1988 मध्ये जनतेच्या पातळीवर संबंध वाढावे यासाठी प्रयत्न करण्यात आले. षैक्षणिक क्षेत्रामध्ये विद्यार्थी आणि षिष्यवृत्तीची देवाणघेवाण , पर्यटन आणि प्रसारमाध्यमातील सहकार्य यांवर चर्चा होउन सर्वानुमते निर्णय घेण्यात आला. त्याचबरोबर सार्क केंद्र, सार्क चेम्बर ऑफ कॉमर्स, अषासकीय संघटनेषी सहकार्य इ.

सुरक्षा व दहषतवादः वाढत्या दहषतवादी कारवायांचा मुकाबला करण्यासाठी सार्क सदस्य राष्ट्रांनी सामूहिक प्रयत्न करण्याचे मान्य करण्यात आले. तसेच अमली पदार्थांचा व्यापार, षस्त्रास्त्रांचा व्यापार निःषस्त्रीकरण, मानवाधिकार यांवर चर्चा होउन मान्य करण्यात आले.

सार्कपुढील आव्हानेः

आंतर–राज्य विवादः सार्कच्या सदस्य राष्ट्रांतील असणारे आंतर–राज्य विवाद हे एक महत्वपूर्ण समस्या आहे की ज्यामुळे सार्कच्या प्रगती पुढे सरकु षकली नाही. या राष्ट्रांतील असणारे पारस्पारिक अविष्वास, प्रादेषिक सुरक्षेच्या संदर्भातील प्रष्न या कारणंमुळे सार्कची प्रगती होउ षकली नाही.

भारतीय प्रभुत्वाची भीतीः सार्क अपयषी ठरण्यास आणखी एक महत्वाचा कारण मानला जातो तो म्हणजे भारतीय उपखंडातील भारताची बिग ब्रदरची भूमिका. सार्क सदस्य राष्ट्रांमध्ये भारतीय प्रभुत्वाची भीती कायम आहे. भारत हा सार्क च्या व्यासपीठावरुल अन्य राष्ट्रांना आपल्या नियंत्रनाखाली ठेवील ही भीती अन्य सदस्य राष्ट्रांमध्ये आहे.

नागरीकरणामधील संघर्षः प्रोफसर सॅम्युल हटिंग्टन यांनी त्यांच्या ग्रंथात (जैम ब्सी वि ब्पअपसप्रंजपवद)नमुद केले आहे की, सार्क जरी युरोपीयन युनीयनच्या धर्तीवर स्थापन झालेली असली तरी युरोपीयन युनीयनसारखी सार्क सदस्य राष्ट्रांमध्ये सांस्कृतीक एकवाक्यता नाही. भारत आणि पाकिस्तान हे एकमेकांचे षत्रु आहेत व ते एकमेकांषी लढत असतात.

विष्वास– तूटः सार्क पुढील महत्वाचा आव्हान म्हणून विष्वासात असणारी कमतरता याचा उल्लेख करावा लागतो. सार्क सदस्य राष्ट्रांमध्ये परस्पर राष्ट्रांविषयी विष्वासाची भावना नसल्यामुळे या प्रादेषीक संघटनेचा विकास होउ षकला नाही.

राजकीय व्यवस्थाः दक्षिण आषियाई राष्ट्रातील राजकीय व्यवस्था हे वेगवेगळया प्रकारच्या आहेत. दक्षिण आषिया पूर्णरित्या लोकसत्तात्मक विभाग नाही. उदा. भारत– लोकषाही, पाकिस्तान– संकमनात्मक लोकषाही, नेपाळ– राजेषाही तर संकमनात्मक लोकषाही, श्रीलंका– अध्यक्षीय षासनपद्धती त्यामुळे वैचारीक संवाद साधण्यास हे व्यासपीठ अपूर्ण ठरले आहे.

 ISSN: 2454-5503 Impact Factor: 4.197 (IIJIF)

दहषतवादः दक्षिण आषियाई राष्ट्रातील प्रमुख आव्हान म्हणून दहषतवादाचा उल्लेख करावा लागतो. दहषतवादांनी या क्षेत्राला नेहमीच प्रभावीत केले आहे. यामध्ये मुख्य कारक म्हणून भारत आणि पाकिस्तानातील संघर्ष राहिलेला आहे. या संघर्षाला नदीच्या पाण्याच्या तंटयापासून ते भूप्रदेषांच्या तंटयापर्यंत आणि काष्मीर प्रष्नांपासून ते सीमापार दहषतवादाच्या प्रष्नांपर्यंत अनेक पैलू आहेत.

चीनी वर्चस्वः नजीकच्या काळातील सार्कपुढील सगळयात महत्वपूर्ण आव्हान म्हणून चीनी वर्चस्वाचा आवर्जुन उल्लेख करावा लागेल. चीनला मिळालेला सार्कमध्ये निरीक्षकाचा दर्जा याचा फायदा त्यांनी दक्षिण आषियात पाय रोवण्यास झाली. चीनने आपले आर्थिक, व्यापारी, लष्करी विकासासाठी अनेक सदस्य राष्ट्रांमध्ये जाळे उभारण्यास केले आहे. यामागील चीनचा मुख्य उद्देष हा दक्षिण आषियातील भारतीय प्रभावाला नियंत्रीत करणे हा आहे.

निष्कर्षः सार्क संघटना अस्तित्वात येउन आता 32 वर्षे झाली आहेत. मात्र ज्या उद्धिष्टांप्रती निर्मीती झाली ते सफल होताना दिसत नाही. दुस–या बाजूला आसीयान सदस्य राष्ट्रांच्या प्रगतीचा आलेख उंचावताना दिसतोय. एकंदरीत सार्क आर्थिक, व्यापारी, सुरक्षा, सामाजिक स्तरावर मागे जाताना दिसतोय व दक्षिण आषियात चीनचा प्रभाव वाढताना दिसतोय. भविष्यात सार्कची हीच स्थिती कायम राहिली तर याचे गंभीर परीणामांना सामारे जावे लागेल.

संदर्भः

1. डॉ. देवळाणकर, शैलेंद्र (2007): भारतीय परराष्ट्र धोरणः सातत्य व स्थित्यंतर, प्रतिमा प्रकाशन, पुणे.
2. डॉ. देवळाणकर, शैलेंद्र (2015): भारत आणि जग भारताचे परराष्ट्र धोरण आणि सुरक्षा संबंध, सकाळ प्रकाशन, पुणे.
3. मोरखंडीकर, राघवेंद्र (2010): भारताच्या शीतयुद्वोत्तर परराष्ट्र धोरणाचे आंतरराष्ट्रीय संदर्भ, (भारत आणि आंतरराष्ट्रीय भू–राजकारण), समाज प्रबोधन पत्रिका आणि सेंटर फॉर स्टडी कल्चर अँड सोसायटी, निवडक समाज प्रबोधन पत्रिका खंड 2, लोकवाङःमय गृह, मुंबई.
4. पेंडसे, अरुणा व सहस्त्रबुध्दे, उत्तरा (2008): आंतरराष्ट्रीय संबंध व शीतयुद्वोत्तर जागतिकीकरणाचे राजकारण, ओरिएंट ब्लॅकस्वान प्रायव्हेट लिमीटेड, मुंबई. पृ. 51–56.
5. नाईक, विजय (2014): साउथ ब्लॉक दिल्ली शिष्टाईचे अंतरंग, रोहन प्रकाशन, पुणे.
6. डॉ. देवळाणकर, शैलेंद्र (2011): समकालीन जागतिक राजकारण, विद्या बुक्स प्रकाशन, औरंगाबाद.
7. मोहन, राजा सी. (2015): मोदीज वर्ल्ड, हॉर्परकॉलीन्स प्रकाशन, नोएडा.
8. सीकी, राजीव (2009): चॅलेन्जेस अँड स्ट्रॅटेजी रीथींकींग इंडियन फॉरेन पॉलिसी, सेज प्रकाशन, न्यू दिल्ली.
9. पवार, श्रीराम (22 जानेवारी, 2017) जागतिकीकरणाचा नवा ठेकेदार, सकाळ सप्तरंग.
10. पवार, श्रीराम (14 जानेवारी, 2018) शेजारचं आव्हान, सकाळ सप्तरंग.

θθθ